

Вида ДАВИДОВИЋ

v.davidovic998@gmail.com

ПОНОВНО ЧИТАЊЕ БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА: УМЕТНИК ИЗМЕЂУ КАНОНА И МАРГИНЕ

Институт за књижевност и
уметност, Београд

(*Брана Цветковић у српској књижевности и култури: зборник радова*. Ур. Александар Пејчић, Ана Козић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2025, 392 стр.)

Зборник *Брана Цветковић у српској књижевности и култури* проистекао је из истоименог научног скупа одржаног 18. и 19. новембра 2024. у организацији Института за књижевност и уметност у Београду, у оквиру Одељења „Српска књижевност и културна самосвест“. Публикација је посвећена сагледавању уметничког и културног значаја Бране Цветковића, вишеструко профилисаног ствараоца – писца, сликара, песника, критичара, есејисте, карикатуристе и позоришног уметника – чије се деловање одвијало крајем 19. и у првој половини 20. века, у сложеном историјском и културном контексту који је обележио формирање модерне српске културе. Као резултат научног дијалога покренутог на скупу, зборник настоји да из различитих методолошких и интерпретативних перспектива осветли место и улогу Бране Цветковића у српској књижевности и култури.

Зборник је објављен у оквиру обележавања сто педесет година од рођења аутора. Индивидуални пројектни задатак посвећен лику и делу Бране Цветковића, у оквиру којег је објављено и капитално издање изабраних дела у осам томова, покренуо је и реализовао др Александар Пејчић, један од уредника овог зборника, 2019. године.

Радови окупљени у зборнику настали су у непосредној вези с претходно критички приређеним издањима Цветковићевих дела, која су представљала важну основу за организацију научног скупа и даља истраживања. Реч је о седмотомним *Изабраним делима: I Песме. Райорити, II Пријовейтке, III Комедије. Дrame, IV Ејијрами. Зајонейтке. Афоризми. Карикајуре* (2022), *V Брана за децу, VI Фељјони. Анејдоје из райа, VII Есеји. Чланци. Сећања из райа. Писма* (2023), која су потом заокружена осмим томом – *VIII Библиографија Бране Цветко-*

вића (2023). На овај издавачки и истраживачки подухват надовезала се и монографија *Књижевно дело Бране Цветковића*, коју је др Пејчић написао и изradio 2024. године.

У више прилога заступљених у зборнику истакнуто је да су систематско приређивање Цветковићевих дела, библиографска обрада и публикације настале у Институту за књижевност и уметност представљале кључан подстицај за обновљено и методолошки засновано проучавање његовог стваралаштва. У том смислу, научни скуп и овај зборник могу се посматрати као наставак и продубљивање истраживачког оквира успостављеног наведеним издањима и монографским радом.

Зборник радова *Брана Цветковић у српској књижевности и култури* броји двадесет и три прилога аутора из различитих научних институција широм Србије, те са Универзитета Сорбона у Паризу и Универзитета „Г. д’Анунцио“ у Кјети-Пескари. У уводној речи Пејчић успоставља шири контекстуални оквир за разумевање Цветковићевог стваралаштва у савременом тренутку, указујући на потребу његовог поновног читања и вредновања у светлу ширине ауторског деловања и изражене интердисциплинарне релевантности. Др Ана Козић у свом уводном тексту даје преглед структуре зборника, издвајајући основне проблемске и тематске целине, као и кључне истраживачке правце заступљених радова. Посебно место припада уводној беседи Драгана Хамовића, изговореној на научном скупу, и укљученој у ово издање, у којој се наглашава значај критичке и научне реинтерпретације оних писаца чије је дело, услед променљивих књижевноисторијских и рецепцијских околности, остало изван стабилизаних токова канонског вредновања. У том контексту Брана Цветковић се сагледава као аутор изузетног културног и књижевног значаја, чије је стваралаштво током времена остало недовољно присутно како у критичкој рецепцији тако и у ширем културном памћењу.

Поред научних радова, издање је обogaћено богатом визуелном грађом која додатно осветљава разноврсност Цветковићевог уметничког деловања – у зборник су укључене његове илустрације, сценографски нацрти, карикатуре, ребуси, стрипови итд.

Зборник је подељен у пет тематских и жанровских целина које су организоване по редним бројевима.

Први тематски блок посвећен је ширем друштвено-историјском контексту у оквиру ког је Цветковић стварао, као и питањима рецепције Цветковићевог рада у српском критичком дискурсу, те његовим властитим политичким анализама у бурном времену у којем је живео и стварао. У првом тексту „Брана Цветковић међу критичарима и историчарима српске књижевности и позоришта: извештај о ислеђивању“ Јован Д. Пејчић анализира питање Цветковићеве (не)заступљености у историји српске књижевне критике полазећи од претпоставке да је

томе значајно допринело Скерлићево неуношење аутора у *Историју новије српске књижевности*, што је накнадно резултирало неоправданим и неправедним изостанком канонизације његовог дела и код Палавестре и Деретића. Пејчић рад закључује надом да ће у новијој критици доћи до ревизије става према овом писцу и да ће се отворити простор за даље и подробније изучавање. Други рад у зборнику „Ратна сјећања и записи Бране Цветковића“ Горана М. Максимовића, редовног професора са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, тематизује Цветковићева сећања и записе из Првог балканског и Првог светског рата, укључујући текстове из листа *Полиџика*, као и ратне анегдоте и кратке приче везане за догађаје са Солунског фронта (1916–1918). Као посебну целину аутор издваја ратне текстове „Шале с нашег фронта: Из Браниног бележника“ у којима је приказан живот српских војника на Крфу 1916–1918. године, те београдске записе под називом „Београд некад и сад: Бранина писма“. Кроз темељну анализу текстова Максимовић успева да укаже на елементе црнохуморне перспективе у њима, те на елементе дијалектичког односа између трагичког и комичног, чиме Брани Цветковићу одаје признање за прецизно детектовање смеха као лековитог и исцељујућег елемента како у ширем појму ратне репортаже, тако и унутар традиције српског народа дефинисане бурном и трагичном историјом. Трећи текст „Сатира у записима / анегдотама о рату Бране Цветковића“ редовног професора Дејана Д. Милутиновића са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, такође се бави елементима хумора у Цветковићевој друштвено-коментаторској реторици, али из угла жанра сатире. Ослањајући се на теорије Оливере Марковић о хумору као (мега)оквиру и Кујперове теорије о сатири, Милутиновић закључује да је у сатири Бране Цветковића много више карневалског и фолклорног него директно политички провокативног и субверзивног, чиме се примат даје величању етоса и менталитета српског народа у односу на његово изравно критиковање. Текст „Политичка сатира Браниног *Сайџира*“ Предрага Б. Тодоровића из Института за књижевност и уметност у Београду, бави се анализом Цветковићевог часописа *Сайџир* (његових илустрација, пародија, епиграма, песама, цртежа, карикатура, стрипова, ребуса, вињета итд.), који је излазио 1902/3. године, и начина на који часопис посматра однос Србије и Срба са суседним народима и државама (империјама и мањим земљама, али нарочито са Хрватима и Бугарима), са којима је Србија била у комплексном односу кроз читав двадесети век. Тодоровић у својој анализи нарочито истиче авангардне аспекте Цветковићевог *Сайџира*. Сличном темом бави се и текст „Српско-хрватски спорови у епиграмском огледалу Бране Цветковића“ Бојана М. Ђорђевића, редовног професора Филолошког факултета Универзитета у Београду, који анализира Цветковићеве епиграме објављене у *Полиџици* 1928. године, посвећене спору између тадашње власти и Хрватске сељачке странке (на челу са Стјепаном Радићем, а потом са

Влатком Мачеком). Прва тематска целина заокружује се текстом уредника Александра С. Пејчића, „Морални портрет Бране Цветковића“, који расветљава морални профил аутора из културне, теолошке и историографске перспективе, тиме указујући на светле тачке Цветковићевог карактера – поштење, искреност, несебичност, доброту и патриотизам. Рад указује и на моралну компоненту писменог исказа Бране Цветковића, нарочито истичући епиграме (али и остала дела), који тематизују теме попут корупције, стида од порекла, политичког убиства и злочина, те хипокризије, са јаким моралним ослоном утемељеним на Цветковићевом хришћанском васпитању и етосу.

Други тематски блок посвећен је односу Цветковића са савременицима, као и локалном животу уметничке и интелектуалне заједнице Београда крајем 19. и у првој половини 20. века кроз очи Бране Цветковића (и, опет, понегде савременика). У првом тексту „Брана Цветковић о Стевану Сремцу“, редовни професор Ненад В. Николић са Филолошког факултета Универзитета у Београду, анализира две Цветковићеве песме и две анегдоте написане поводом смрти Стевана Сремца (1906) и опширнији чланак поводом десетогодишњице Сремчеве смрти (1916), у којима се открива Цветковићев афирмативан однос према познатим и мање познатим радовима истакнутог писца српског реализма. Други рад, који је написала Лариса М. Костић из Института за књижевност и уметност у Београду, под називом „Живот и развојни пут Бране Цветковића кроз приповедање Драгољуба С. Илића“, тематизује Цветковићево присуство у мемоарима Драгољуба С. Илића, српског и југословенског политичара, дипломате, публицисте и адвоката. Рад пружа шири увид у рецепцију Цветковићевог рада из угла његових савременика, припадника културне елите Београда с краја 19. и почетка 20. века, фокусирајући се нарочито на коментаре Цветковићевих сатира, које су биле познате по јакој критичкој оштрици спрема скоро сваке власти. Текст „Породица Илић у делу Бране Цветковића“ доценткиње Марије И. Слободе са Филолошког факултета Универзитета у Београду, бави се записима Бране Цветковића о породици Илић кроз прозу, лирику, фељтоне, есеје и чланке. Слично претходном тексту, и Слободин текст показује дијапазон Цветковићевих ставова о културном животу Београда и његових салона, али указује и на партикуларности статуса писца у животу пресонице. Други блок текстова закључен је научним радом Ане Д. Козић из Института за књижевност и уметност у Београду, „Љубавни образци у поезији Бране Цветковића“, који анализира једну интимнију тему у Цветковићевом опусу – тему сексуалности, љубави и пожуде. Рад показује да Брана Цветковић кроз своју љубавну поезију и препознатљив хумор разоткрива лицемерје друштвеног и малограђанског морала кроз теме прељубе, необавезних сексуалних односа и ванбрачних афера, не губећи притом своју личну лирску опсесију чулном љубављу и осећањима страсти помешаним са сетом због свести о

пролазности љубави, што је стилски приказано кроз мотиве петраркистичке, али и романтичарске и симболистичке поезије.

Трећи блок посвећен је драмском и позоришном стваралаштву Бране Цветковића, као мултидисциплинарног уметника који се у свом раду бавио различитим позоришним делатностима – од сценографије, продукције до драматургије, драмског писања и глуме. Први текст доцента Саве Б. Анђелковића са Универзитета Сорбона у Паризу (Sorbonne-Université, Paris) „Вербална и нелингвистичка комика у Браниним једночинкама“ анализира једночинке објављене у трећем тому Цветковићевих изабраних дела под називом *Комедије. Дrame*, при чему се комедије посматрају кроз призму теорије жанра, а посебна пажња обраћа се на невербалне делове драме, односно на попис лица, дидаскалије и ситуације из којих произлази комички заплет, па потом и радња. Такође, рад се бави и елементима фантазије и стилског преувеличавања као саставним елементима Цветковићеве комичке форме. Милена Ж. Кулић са Одељења за књижевност и језик Матице српске у Новом Саду, у тексту „Позоришни пример Бране Цветковића“ указује на значај Цветковићевог рада за српску позоришну сцену, нарочито кроз дискурс његовог сатиричног позоришта *Бранино позориште*. У раду се посебно анализирају његови есеји који се баве различитим аспектима позоришне делатности (глуме, режије, продукције), при чему ауторка истиче значај Цветковићевих неретко субверзивних увида у разумевање како историјског контекста српског позоришта тога времена, тако и у потенцијале новог дискурзивног читања савременог театра у Србији. Последњи рад трећег блока посвећеног позоришном раду Бране Цветковића, „Непозната веза: Никодемијева *Л'Инкогнита*, Цветковићев *Кајмакчалан* и позоришна адаптација као историјско-културни дијалог између Италије и Србије“ аутора Енрика М. Даванца (Enrico M. Davanzo) с Универзитета „Г. д'Анунцио“ у Кјети-Пескари (Università degli Studi „G. d'Annunzio“ Chieti-Pescara), анализира Цветковићеву адаптацију комада *Нејо-знања* (*L'Incognita*, 1916) Дарија Никодемија под именом *Кајмакчалан* (у две верзије, 1920. и 1928. године) кроз теорије о адаптацији Линде Хачион. У раду је показано како је Цветковић успешно прилагодио основне компоненте Никодемијевог комада тако да одговарају српском историјском, културном и менталитетском контексту. Аутор нарочито наглашава значај драмске адаптације *Нејо-знање* у јачању српско-италијанских културних веза као земаља савезница након Првог светског рата (Италија је у рат, на страни Антанте, ушла 24. маја 1915. године).

Четврти блок посвећен је прозном раду Бране Цветковића и састоји се од четири рада. Први рад редовне професорке Драгане Б. Вукићевић са Филолошког факултета Универзитета у Београду, „Прозни водвиљи Бране Цветковића“, бави се драмским у Цветковићевим приповеткама и фељтонима, уз темељно преиспитивање

поделе на лаку и озбиљну комику у књижевном дискурсу, те на њена дијакхронијска аксиолошка одређења. Ауторка у тексту одређује драмске компоненте прозних радова и разматра жанровске поставке комичности у прозним формама Бране Цветковића, те указује на дубинску структуру драмског у његовом делу, додатно разматрајући примену поетичких и естетских парадигми водвиља на приповетке и фељтоне. Други рад, ауторке Снежане М. Милосављевић Милић, редовне професорке Филозофског факултета Универзитета у Нишу, „Мање од јунака – реификација и анимализација ликова у приповеткама Бране Цветковића“, анализира карикатурне и жанровски ишчашене ликове (на граници с типом) у спектру (интенционалног и покушаваног) реалистичког стила. Милосављевић Милић показује како је Цветковић кроз нискомиметички регистар успео да изгради типологију ликова, дајући им анималне особине или особине неживих субјеката, који таквим стилем карактеризације у приповетке уносе елементе фантастике и стилског натурализма, те модернистичке поетике. Посебна пажња у раду обраћа се на елементе гротеске и сатире у фељтонима и репортажама, којима се директно исмева и уједно озбиљно тематизује и критикује грађански миље Србије с краја 19. и почетка 20. века. У раду „Смех и комично у приповедној прози Бране Цветковића“ Миљана С. Пешић са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, разматра феномен смеха и комичног у Цветковићевој приповедној прози, полазећи од методолошких упоришта естетичких теорија које смех сагледавају као онтолошки и уметнички феномен. Анализа је усмерена ка испитивању интенционално обликовних комичких поступака у оквиру ширег разумевања Цветковићеве поетике и њеног места у реалистично заснованој комедиографској традицији карактеристичној за српску књижевност с почетка 20. века. Кроз структурно и интерпретативно читање приповедака, ауторка идентификује и анализира различите модалитете комичног, издвајајући комичне ситуације, типове комичких карактера, као и средства вербалне комике, и друге наративне механизме који производе хуморни ефекат. Последњи рад у овом блоку је текст Јелене З. Милић, ванредне професорке Високе школе струковних студија за криминалистику и безбедност у Нишу, који носи назив „Реализам је наш кошмар или модернитет у приповеткама Бране Цветковића“, и бави се искуством модернитета у Цветковићевим приповеткама, посебно се фокусирајући на концепцију ликова дошљака, идентитетски динамизам, удвајање личности, искуства сеобе, детерминизам и посебан начин моделовања хронотопа Београда, те успева да докаже постојање појединих карактеристика модернизма у Цветковићевом прозном делу.

Последњи тематски блок посвећен је Цветковићевом опусу намењеном деци. У првом раду, под називом „Непризната модерност певања за децу Бранислава Бране Цветковића“, Зорана З. Опачић, редовна професорка са Факултета за образовање учитеља и васпитача

Универзитета у Београду, анализира домене иновативности Цветковићеве поезије и стрип-поезије за децу у односу на погрешно формирану слику аутора као Змајевог епигона, истичући колико се слика детињства код Цветковића разликује у односу на Змајеву, а потом истиче и утицај који је Цветковић својим радом остварио на потоње генерације дечјих песника. Рад се посебно усредсређује на елементе модерности, портрете градског живота у доба убрзаног технолошког развоја и начине на које је коришћење модернистичких мотива (поп-културних референци, ангажованих тема, егзотичних мотива) утицало на стварање слике детињства потпуно различите од Змајеве. Други рад у оквиру овог тематског блока, „Приче за децу Бране Цветковића“ Јелене С. Панић Мараш, бави се приповедним стваралаштвом за децу, нудећи типологију уз помоћ које би се уочиле различите фазе у стваралаштву које су потом утицале на стил, тематику и визуелни идентитет, а које су мотиве црпили из авангардне традиције и немачких утицаја. Још једном је наглашен значај Цветковићеве форме стрип-приче и поезије за формирање генерације новијих писаца за децу, од Ћопића, преко Душка Радовића до Драгана Лукића. Кроз трећи рад „Фантастични мотиви у стихованом приповедању за децу Бране Цветковића“, ауторка Данијела Д. Костадиновић са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, са Департмана за србистику, изучава приповетке у стиху Бране Цветковића (1931–1940): „Топили се од милине / Врло ретка приповетка“, „Шумска бајка“, „Зунзарина палата“, „Непослушно пиле“, „Пут око села“, „Сврака помодарка“, „Кепеци“, „Страдалници“, а резултат тога је указивање на фантастичне елементе у Цветковићевој прози за децу, с посебним освртом на њихову жанровску хибридноост (грађени свет између поезије и прозе, и позоришта и стварности), те чудност, зачудност и чудесност, истичући утицај који је Цветковић имао на развој српске фантастике између два светска рата. Наташа Б. Станковић Шошо са Филолошког факултета Универзитета у Београду, у раду „Примена стваралаштва Бране Цветковића у савременој настави“ нуди анализу жанровске заступљености Цветковићевог опуса у школским програмима и уџбеницима за млађе разреде основне школе, те загонетке, афоризама и документарне грађе као конструктивних предлога за изучавање књижевности у старијим разредима основне школе, нудећи прилог за компаративни оквир разумевања Нушића и Цветковића као савременика (кроз њихове једночинке). Циљ рада је указивање на вредност Цветковићевог стваралаштва за децу (ребуси, стрип-песме, поучне приче, загонетке, бајке итд.) и на могуће предлоге њихове потенцијалне имплементације у школски програм.

У оквиру последњег блока, посебну целину чине два рада која се баве ликовним и визуелним доменима стваралаштва Бране Цветковића. Први од њих, „Илустраторско стваралаштво Бране Цветковића“ Марије Д. Ристић са Филозофског факултета Универзитета у

Београду, са Катедре за историју уметности, указује на значај Цветковићевог рада за историју српске илустрације, полазећи од претпоставке да је писац био зачетник новинске карикатуре, а ослањајући се на већ постојећа изучавања његовог дела Загорке Јанц и Жарка Рошуља, користећи притом компаративне методе и иконографске и иконолошке анализе. Најзад, последњи рад у овом тематском блоку, а уједно и у Зборнику, под насловом „Илустрације као неодвојиви део наратива у стваралаштву Бране Цветковића“, аутора Бобана П. Савића, доцента на Факултету примењених уметности Универзитета уметности у Београду, посвећен је анализи илустрација у Цветковићевом стваралаштву. Рад показује на који начин оне функционишу као допуна, коментар или проширење наратива Цветковићевих песама, истовремено позиционирајући аутора у историји српског стрипа, и указујући на значај и иновативност његовог опуса. Тиме се уједно отвара и питање интермедијалности као важне одлике дела Бране Цветковића.

Зборник *Брана Цветковић у српској књижевности и култури* отворио је низ нових истраживачких питања, али је истовремено понудио и значајне увиде у живот, књижевно деловање и разноврсни стваралачки опус Бране Цветковића. Његово објављивање представља резултат систематског истраживачког и приређивачког рада које је иницирао и водио др Александар Пејчић у Институту за књижевност и уметност.

Посебан значај овог издавачког и научног подухвата огледа се у чињеници да су се око њега окупили истраживачи из различитих научних установа у Србији, као и са европских универзитета, који су на озбиљан и темељан начин приступили проучавању стваралаштва Бране Цветковића, чиме је успостављен продуктиван дијалог различитих методолошких и интерпретативних приступа. Заједнички рад учесника научног скупа и аутора прилога допринео је обновљеном сагледавању Цветковићевог места у српској књижевности и култури, указујући на потребу преиспитивања устаљених књижевноисторијских перспектива и рецепцијских образаца који су његово дело током времена држали на маргинама научне и културне пажње.

У том смислу, иницијатива која је обухватила критичко приређивање дела, библиографски рад, монографска истраживања, научни скуп и овај зборник може се посматрати као пример методолошки утемељеног приступа проучавању аутора који нису били довољно заступљени у доминантним токовима књижевног канона. Тиме се не потврђује само значај Бране Цветковића за српску књижевност и културу, већ се истовремено отвара простор за будућа истраживања других недовољно проучених писаца и културних стваралаца чији опус захтева ново читање и критичку валоризацију.